

САЊА ЋИРКОВИЋ*

СПОМЕНИЦИ КУЛТУРЕ ОД ИЗУЗЕТНОГ ЗНАЧАЈА КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ СРБИЈЕ

Садржај: Споменици културе су добра која обухватају различите видове уметничке и техничке делатности; обележавају историјске догађаје и културну прошлост. Због тога су увршћени у антропогене туристичке вредности. Споменици културе од изузетног значаја представљају раритетне примерке стваралаштва свога времена, имају изузетну уметничку, историјску или естетску вредност. У овом раду пажња је посвећена археолошким локалитетима, тврђавама, сакралним објектима, историјским споменицима, објектима народног градитељства и амбијенталним целинама. Споменици културе су анализирани по географском положају, времену настанка, архитектонским одликама, ликовним и естетским вредностима, туристичкој искоришћености.

Кључне речи: споменик, култура, туризам, Србија.

Abstract: Cultural monuments are properties which include different aspects of artistic and technical activities. They note historical events and cultural past. That's the reason why they are assign in anthropogenical tourist values. Cultural monuments from exceptional importance present rare examples of creativity in their time. They have exceptional artistic, historical or estetic value. In this work the attention is payed to archeological finds, fortresses, sacral objects, historical monuments, objects of folk building and environmental totalities. Cultural monuments are analyzed by geographical position, origin time, architectonical characteristics, fine arts and estetic values, tourist useness.

Key words: monument, culture, tourism, Serbia.

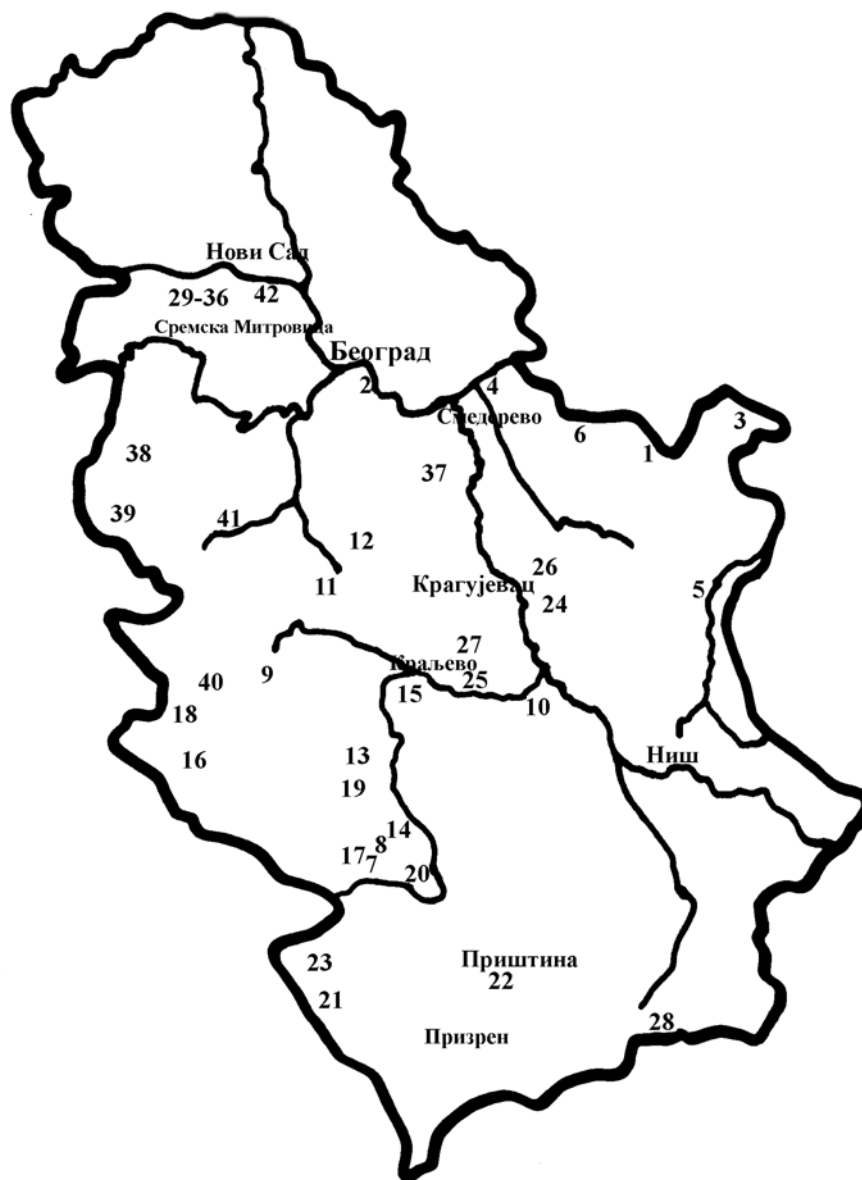
Увод

Споменици културе су грађевинско-архитектонски објекти од посебног културног или историјског значаја. Могу да буду градитељске целине, објекти народног градитељства, део објекта и целине, део монументалног и декоративног сликарства, вајарства, примењених уметности. Уметничка материјална остварења су комплексне, самосталне и комплементарне туристичке вредности. Најчешће обогаћују туристички боравак у одређеном простору, а ретко су његова једина туристичка вредност. Укупно је категорисано 775 непокретних културних добара: 197 од изузетног значаја и 578 од великог значаја. Посебну туристичку вредност имају културна добра уписана у Листу светске културне баштине УНЕСКО-а: Стари Рас са Сопоћанима и Студеница. Процедuru номинације је прошао манастир Дечани, а предложени су: Гамзиград, Грачаница, Пећка патријаршија, манастири Фрушке горе и Лепенски вир.

---

* **Мр Сања Ћирковић**, асистент приправник, Географски факултет Универзитета у Београду, Студентски трг 3/III, Београд.

Карта 1. Споменици културе од изузетног значаја.

Легенда: 1 – Лепенски вир, 2 – Винча, 3 – Трајанова табла, 4 – Виминацијум, 5 – Феликс Ромулијана, 6 – Голубачки град, 7 – Рас, 8 – црква Светих апостола Петра и Павла, 9 – црква Светог Ахилија, 10 – Лазарица, 11 – црква брвнара у Такову, 12 – црква на Опленцу, 13 – Студеница, 14 – Ђурђеви ступови, 15 – Жича, 16 – Милешева, 17 – Сопоћани, 18 – Бања Прибојска, 19 – Градац, 20 – Бањска, 21 – Дечани, 22 – Грачаница, 23 – Пећка патријаршија, 24 – Раваница, 25 – Љубостиња, 26 – Манасија, 27 – Каленић, 28 – Прохор Пчињски, 29-36 – Беочин, Велика Ремета, Гретег, Ново Хопово, Врдник, Јазак, Крушедол, Шишатовац, 37 – Покајница, 38 – Текериш, 39 – Мачков камен, 40 – Музеј у Сирогојну, 41 – Тешњар, 42 – градско језгро Сремских Карловаца.

Археолошка налазишта од изузетног значаја као туристичка вредност

Трагове праисторије и антике откривају и употпуњују антропогеографи, археолози и други истраживачи. Туристи стичу основна знања о културама праисторије и цивилизацијама антике уз помоћ археолошких налаза у музејима и публикација.

У Ђердапској клисури, у *Лепенском виру*, су настали најстарији облици организованог привредног, друштвеног и религиозног живота у Подунављу. Култура Лепенског вира је трајала од 5800 година пре нове ере до 4700 година пре нове ере. Трапезоидне основе станишта су архитектонска карактеристика. На организованост друштва указује урбанизација, јер су постојали централна грађевина и трг који је служио за светковине (Срејовић Д., 1969). Музеј Лепенски вир је формиран 1975. године. Изложбени простор се састоји од археолошког локалитета и Галерије са документационим материјалом. Музеј је отворен од 1. априла до 31. октобра сваког дана, осим понедељка.

Локалитет Бело брдо, у *Винчи*, 14 km низводно од Београда, је на десној обали Дунава. Винчанска култура обележава рану неолитску земљорадњу. Девет грађевинских хоризоната указује на континуитет насељености. Копије антропоморфних фигура, здела, пехара, амфора, жртвеника су изложене у музејским просторијама. Испред музеја су реконструисана станишта, која туристима дочаравају живот становника винчанске културе. Туристичка организација Београда је организовала возњу бродом на релацији Београд–Винча и обилазак локалитета и музеја.

Трајанова табла се налази 2,5 km узводно од Текије, уклесана у стену Ђердапске клисуре. Постављена је 100. године, ради обележавања завршетка пута у клисури Казан. Надстрешница изнад натписа је представљена са седам правоугаоних касета. Данубиус, оличење физичког напора, држи уоквирени натпис. Висина Трајанове табле је 175 cm, ширина 4,1 m. Када је створено Ђердапско језеро издигнута је 25 m (Радојчић Н., Васић В., 1997). Трајанова табла туристима није доступна. Може се видети само са Дунава. Неопходно је организовати возњу бродом, како би се упознало археолошко благо Ђердапске клисуре.

Остаци римског града *Виминацијума* су у близини Старог Костолаца, 12 km од Пожаревца. Виминацијум је био главни град провинције Горње Мезије и епископски центар. Разорили су га Хуни 441. године, а обновио цар Јустинијан 535. године као мање војно утврђење (Група аутора, 1998). Туристичку афирмацију Виминацијума отежавају рудници лигнита и термоелектрана „Костолац”. Артефакти су изложени у Народном музеју у Пожаревцу.

Феликс Ромулијана у Гамзиграду, код Зајечара, је била палата императора Гаја Валерија Галерија и његово родно место. Овај споменик римске дворске архитектуре је завршен почетком IV века. Смештен је у највећем римском војном логору који је познат у Србији. Убраја се у најочуваније античке локалитете у Србији, што доприноси туристичкој вредности. Поред главне капије је кула у којој је смештен лапидаријум. Добро очувани мозаици, скулптуре и архитектонски елементи су презентовани у Народном музеју у Зајечару.

Римски град *Сирмијум*, данашња Сремска Митровица, је основан у I веку старе ере. Представљао је центар провинције Панонија Секунда, повремену царску резиденцију и епископско седиште. У III и IV веку, када је забележен просперитет Сирмијума, саграђени су империјална палата, хиподром, терме, житница, базилика, пристаниште. Императори Деције Трајан, Аурелијан, Проб, Марко Аурелијан Максимилијан су рођени у овом граду, а за Сирмијум су везане активности Диоклецијана и Константина Великог (Петровић П., 1988). Туристи обилазе Музеј

Срема и лапидаријум у коме су камени споменици са бројних археолошких локалитета у Сремској Митровици. Археолошка налазишта у склопу савременог насеља су проблем, који је захтевао специфично решење урбаног простора и уравнотежење интереса.

Тврђаве од изузетног значаја као туристичка вредност

Утврђени градови су имали улогу да штите од непријатељских напада и контролишу саобраћајнице. Остаци утврђених градова су туристичка вредност, јер имају културне, манифестационе и туристичко-угоститељске функције. За туризам су значајне тврђаве поред Дунава – Петроварадин, београдска тврђава и смедеревска тврђава и Рас код Новог Пазара. Републички завод за заштиту споменика културе је *Нишку тврђаву* уврстио у споменике културе од великог значаја, те неће бити анализирана, иако постоје услови за развој туризма. Нишка тврђава има летњу позорницу, уметничку галерију, Салон 77 и Историјски архив. Туристички значај употпуњују Фестивал глумачких остварења и Хорске свечаности. *Петроварадинска тврђава* има велики значај. Туристичку функцију Петроварадину дају хотел, ресторан, продавнице сувенира, паркинг, Музеј Новог Сада.

Београдска тврђава је сведок историје Београда, успона и падова Римске, Турске и Аустријске империје. Састоји се из два дела: Горњи и Доњи град. У Горњем граду се налазе Диздарева и Зиндан капија, подигнуте у XV веку, остаци двора деспота Стефана Лазаревића, Али-пашино турбе. Из времена аустријске владавине су Стамбол I, Стамбол II, Карађорђева и Леополдова капија, Сахат кула, Римски бунар. У Горњем граду су споменик Победник и споменик Захвалности Француској, радови Ивана Мештровића, скулптура Рибар, коју је радио Симеон Роксандић, статуе Јанка Веселиновића, Бранка Радичевића, Ђуре Даничића. Црква Ружица је била аустријски барутни магацин, затим српска гарнизонска црква. Капела Свете Петке је изнад извора за који се верује да је чудотворан. У Доњем граду су кула Небојша из XV века, капија Еугена Савојског, реновиран турски амам. При туристичком уређењу београдске тврђаве треба имати у виду њен положај на ушћу Саве у Дунав, видиковцац, скулптуралне споменике, Војни музеј (Јовичић Ж., 1993). Велике заслуге за изглед београдске тврђаве има Александар Костић, зачетник савремене хортикултуре у Србији. Планом уређења београдске тврђаве, који је 60-их година XX века урадила Смиља Каначки, предвиђена је изградња сала за биоскопске и позоришне представе, камерне сцене, галерије, занатске и трговачке радње, угоститељске објекте. Мало тога је урађено. Афирмацији београдске тврђаве доприноси Туристичка организација Београда која је реализатор обиласка њених вредности. Неке од њих су биле доступне посетиоцима за време манифестације „Дани европске баштине”. У београдској тврђави је и веома посећена опсерваторија.

Смедеревска тврђава је саграђена по жељи деспота Ђурађа Бранковића. Утврђени град је постао престоница на северној граници Србије. Тврђава је грађена од 1428. до 1430. године, што потврђује запис на кули Малог града. Смедеревски град је био један од највећих утврђених градова у Европи. Утврђење има облик два троугла, са заједничким теменом на ушћу Језаве у Дунав. У мањем троуглу је Мали град, у коме су сачувани остаци сале Деспотовог двора. Поред главног улаза у Мали град налази се ров са водом, а преко рова мост. Смедеревски град, политички, војни, верски и културни центар српске деспотовине, пао је 1459. године под петовековну турску доминацију. У Другом светском рату смедеревска тврђава је настрадала у експлозији муниције (Павловић Д., 2001). У Малом граду, који је делимично рестауриран, се одржава манифестација „Смедеревско културно лето”. Туристичка

организација Смедерева у септембру организује манифестацију „Смедеревска јесен” са дефилеом витезова, витешким такмичењем, разгледањем тврђаве фијакером, уз могућност да се посетиоци сликају са витезовима и јашу коње.

Голубачки град се налази на уласку у Национални парк Ђердап. Најстарији записи о овом утврђењу потичу из 1337. године. Тада је Голубачки град био у поседу Угара. Касније су га освајали Срби, Турци, Аустријанци. Фортификација има девет кула, висине од 20 m до 25 m. Највиша и најјача кула је цилиндричног облика, остале су четвртасте. Испод ње је горње утврђење. Ка западу, одакле је могућ приступ, изграђени су зидови и куле који оградају доње утврђење. Степеништа, грађена од дрвета, не могу се користити (Радојчић Н., Васић В., 2003). Због тога је туристички обилазак Голубачког града готово немогућ. Од значаја за туристичку афирмацију су чињенице да је резерват Голубачки град законом заштићен и да се недалеко налази истоимени хотел. Потребно је реновирати унутрашњост тврђаве и осмислити културне садржаје комплементарне туристичким вредностима у Ђердапу, јер је Голубачка тврђава потенцијална туристичка вредност.

Стари град *Рас* се налази 7 km југозападно од Новог Пазара, поред ушћа Дежеве у Рашку. Помиње се у IX веку, а значај добија око 1160. године када је Стеван Немања изабрао овај град за престоницу. По њој се Србија називала Рашком (Станковић С., 1997). Бедми утврђења имају неправилну основу. Главна кула се налазила на јужној, најприступачнијој страни. Поред главне, западне капије, постојале су две куле. Утврђење Рас на локалитету Градина је конзервирано (Група аутора, 1998). Стари град Рас и манастир Сопоћани су 1979. године уврштени у објекте светске културне баштине. Заштита УНЕСКО-а треба да буде подстицај да прва српска престоница добије адекватну туристичку функцију, јер туристичких садржаја нема.

Туристичко-географски положај има велики значај за валоризацију тврђава у Србији. Најстарије и по критеријумима светске организације за заштиту културне баштине највредније утврђење у Србији је Рас. Његов периферан положај се негативно одражава на посећеност и туристичку афирмисаност. Најпосећеније су тврђаве Петроварадин, београдска и смедеревска тврђава, које су и позитивни примери туристичке искоришћености. Приоритет у развоју туризма треба дати амбијенталним карактеристикама и анализирању утврђења и њиховог окружења као целине.

Сакрални објекти од изузетног значаја као туристичка вредност

Цркве, манастири и џамије представљају објекте сакралне архитектуре. Истичу се временом настанка, историјским значајем, ликовним вредностима.

На узвишењу на улазу у Нови Пазар налази се црква посвећена *Светим апостолима Петру и Павлу*. Овај сакрални објекат је најстарији споменик црквене архитектуре у Србији. На овом месту се налазио тумул илирског кнеза и кнегиње. У X веку Петрова црква је седиште епископије. Историјски значај је у томе да је у овој цркви Стеван Немања примио православну веру, предао престо Стевану Првовенчаном, а овде су осуђени и богумили (Станковић С., 1997). Петрова црква је као хришћанска богомоља континуирано трајала више од десет векова. Основна концепција је заснована на кружној основи са куполом. Касније су додати галерија и анекс неправилног четвртастог облика. Сачувани су фрагменти три слоја живописа, датовани у IX и X век, крај XII и последње деценије XIII века. Поред Петрове цркве је некропола са надгробним споменицима (Група аутора, 1998). Представља део

туристичких вредности Новог Пазара и окружења, те је комплементарна њима. Туристички није довољно искоришћена.

Слика 1. Црква Светих апостола Петра и Павла, најстарија у Србији.

Црква *Светог Ахилија* у Ариљу је посвећена епископу Ахилију из Ларисе. Године 1219. постала је седиште моравичке епископије. У запису у кубету пише да је по заповести краља Драгутина, 1296. године, овај храм живописан. Црква Светог Ахилија је грађена по традицији рашке школе и са утицајима романске и готске архитектуре. На јужном зиду унутрашње припрате су портрети краљева Милутина и Драгутина и Драгутинове супруге Кателине, угарске принцезе. Бројни су портрети чланова династије Немањића, архиепископа и епископа. Цркву Светог Ахилија су више пута рушили Турци и Аустријанци. При конзерваторско-рестаураторским радовима су откривени остаци епископске резиденције (Група аутора, 1983). По посећености је далеко иза осталих задужбина Немањића.

Црква *Богородица Љевишка* у Призрену, задужбина краља Милутина, је грађена 1306/07. године. Црква има облик уписаног крста и пет купола. Турци су цркву Богородице Љевишке претворили у џамију. Фреско сликарство се убраја у најуспелије у време византијске династије Палеолога. Представе ктитора и његових предака су у натприродној величини. Као и остале туристичке вредности на Косову и Метохији, туристички није искоришћена.

Цркву *Светог Стефана (Лазарицу)* у Крушевцу је подигао кнез Лазар између 1377. и 1380. године. Налази се међу рушевимама средњовековног града. Основа је тролисна. Наизменично се смењују хоризонтални редови камена и опеке. То показује да је Лазарица рађена у византијском стилу. Лазарицу је осликао зограф Андра Андрејевић од 1737. до 1740. године (Група аутора, 1998). У Крушевцу се налазе споменик кнезу Лазару, рад Небојше Митрића и споменик косовским јунацима, рад Ђорђа Јовановића. Идејни пројекат споменика косовским јунацима је у Паризу награђен. У Крушевцу се налазе Народни музеј са етнографском и археолошком збирком и спомен парк Слободиште. Они омогућавају разноврстан туристички боравак, као и манифестација Слободарске свечаности (Станковић С., 1997).

Црква брвнара *Светог Ђорђа* у Такову је подигнута 1795. године. Позната је по томе што је поред ње кнез Милош, 1815. године, на Цвети, подигао Други српски устанак. Брвнара има припрату и полукружну апсиду. Западна и јужна врата су декорисана биљним и геометријским орнаментима. Иконостас је дар Јована Обреновића. Иконе су оштећене. Недалеко од цркве се налази Музеј са поставком посвећеној Првом српском устанку. Заједно чине целину изузетне историјске вредности, која има сезонску посећеност. Устанке у Србији обележава манифестација која се одржава код таковског грма.

Црква *Светог Ђорђа* на Опленцу у Тополи је задужбина краља Петра I Карађорђевића и маузолеј Карађорђевића. Грађена је по пројекту архитекте Косте Јовановића, од 1910. до 1912. године. Грађевина је петокуполна. Фасаде су обложене белим мермером са Венчаца. Под је од разнобојног мермера. Године 1930. наос и крипта су украшени мозаицима, што цркву на Опленцу чини посебном (Група аутора, 1998). Недалеко су утврђење, споменик Карађорђу и његов конак. Комплементарне туристичке вредности цркви на Опленцу су берба грожђа са народним ваشارом и Сабор народног стваралаштва.

Највећу групу објеката сакралне архитектуре, дефинисаних као споменици културе од изузетног значаја, чине манастири. Представљају комплекс цркава, конака, звоника, ризница и црквених имања. По низу специфичности су јединствени у свету, због чега у туризму имају посебан значај. Разликују се три школе градње и украшавања: рашка, српско-византијска и моравска.

Рашкој градитељској школи припадају: Студеница, Ђурђеви ступови, Жича, Милешева, Сопоћани, Бања Прибојска, Градац, Бањска, Дечани.

Манастир *Студеница* се налази 11 km од насеља Ушће у долини Ибра. После абдикације, 1196. године, Стефан Немања се овде замонашио добивши име Симеон. Сава је управљао Студеницом као архимандрит, чиме је овај манастир постао црквени центар Србије. У Богородичиној цркви су сахрањени Стефан Првовенчани и његова мајка, монахиња Анастасија. Студеница је страдала у пожару, земљотресу и аустро-турским ратовима, али је увек обнављана. Манастирски комплекс се састојао од тринаест цркава. Сачуване су три.

Богородичина црква је грађена од 1183. до 1196. године. Градњу је почео Стефан Немања, завршили је његови синови. Спољна припрата је зидана 1235. године, по жељи краља Радослава, Немањиног унука. Романика у спољном изгледу Богородичине цркве, брод надвишен куполом и бочним тремовима у византијском стилу, одлике су рашке градитељске школе. Посебну уметничку вредност има фреска Распеће. У олтарском делу је фреска Богородица са анђелима, испод ње Христос који причешћује апостоле. На јужном зиду су ктиторски портрет, Свети Сава, Стефан Дечански.

Црква Светог Јоакима и Ане се назива и Краљева црква, јер је задужбина краља Милутина. Грађена је 1314. године. Живопис чине композиције: Свети Симеон и Свети Сава, Свети Јоаким и Света Ана, Рођење Богородице, портрет краља Милутина.

Црква Светог Николе је једнобродна грађевина са полукружном источном апсидом. Зидана је, као и Краљева црква, од камена и сиге. Грађена је када и Богородичина црква (Милеуснић С., 2002).

Западно од Богородичине цркве је Савина трпезарија, грађена од ломљеног камена. Реконструисани су столови од белог мермера. Поред трпезарије је конак из XIII века, у коме се налази музеј. Овде су изложене иконе, златни прстен краља Стефана Првовенчаног, покров за његов ћивот, црквени предмети од племенитог метала, одећа, буздовани, фрагменти живописа. Туристичкој вредности Студенице доприносе концерти духовне музике. Иза манастирских зидина је конак за ходочаснике и путнике намернике. Недалеко од манастира се налази мотел, чијом је изградњом обједињена туристичка тражња и понуда манастира Студеница, једног од најпосећенијих у Србији. Амбијент је оплемењен планином Радочело, реком Студеницом и испосницама на обронцима Голије, Радочела и Чемерног (Павловић Д., 2001).

Ђурђеви ступови се налазе на узвишењу изнад река Рашке и Дежеве, код Новог Пазара. Задужбина су Стефана Немање. Други ктитор овог манастира је краљ Драгутин, последњи из лозе Немањића чија је престоница био Рас. Краљ Драгутин је овде сахрањен. Његова гробница је у XVIII веку опљачкана. Тада је и манастир

порушен. Црква Светог великомученика Георгија грађена је од 1167. до 1171. године. Унутрашњост је грађена у стилу византијске уметности, спољашњост у романском стилу. Наос и припрата су правоугаоног облика. Северно и јужно од припрате су куле – ступови, по којима је манастир добио име. Црква је живописана од 1171. до 1175. године, али су остали само фрагменти фресака. Делимично су очуване композиције: јеванђелист Лука, пророк Данило, сцене из живота светог Георгија, портрети ктитора. Честа разарања су довела до тога да је манастир променио изглед, те је туристички мање атрактиван. Урађена је његова делимична рестаурација и обновљен манастирски живот.

Недалеко од Краљева се налази манастир *Жича*, задужбина Стефана Првовенчаног, који је овде крунисан као први српски краљ. Црква је посвећена Вазнесењу Господњем, а назива се и Свети Спас. Жича је грађена од 1206. до 1230. године. Године 1219., након стицања самосталности српске цркве, Жича је постала прво седиште Српске архиепископије. У архитектури су најпрепознативији византијски утицаји. Најочуваније сликарство ја настало између 1309. и 1316. године. На фрескама су приказани Велики празници, сцене из Христовог живота, фигуре и попрсја светаца. Источно од цркве Светог Спаса је капела посвећена Светим ратницима Теодору Тирону и Теодору Стратилату. Подигнута је када и црква Светог Спаса. Жича је женски манастир који има иконописачку школу (Милеуснић С., 2002). Комплементарна је туристичка вредност Краљеву и Матарушкој Бањи. Спада у најпосећеније сакралне објекте у Србији.

Манастир *Милешева* је поред реке Милешевке, 6 km узводније од Пријепоља. Основао га је краљ Владислав, син Стефана Првовенчаног, пре него што се 1234. године прогласио за краља. У цркви Светог Ваведења је био сахрањен Свети Сава, стриц краља Владислава, те је Милешева по црквеној хијерархији била друга у Србији, после Студенице. Године 1377. у Милешеви је крунисан Твртко, краљ Босне и Србије. Фреске у овом манастиру спадају у највећа достигнућа рашке школе и европске уметности тога доба. Издваја се фреска Бели анђео на гробу Христовом на јужном зиду. Као туристички плакат је обишла многе земље. Очуване су фигуре Светог Саве, Стефана Првовенчаног, краљева Радислава и Владислава. Северно од цркве Светог Ваведења је конак грађен средином XIX века, са дрвеном галеријом на спрату (Павловић Д., 2001). Туристичкој вредности Милешеве доприноси амбијент: река Милешевка и мост на њој, двориште са клупама и цвећем, средњовековни град Милешевац на узвишењу узводније од манастира.

Слика 2. Фреска Бели анђео из Милешеве, светска туристичка вредност.

Манастир *Сопоћани* су недалеко од извора реке Рашке, код Новог Пазара. Задужбина су и маузолеј краља Уроша. Овде су сахрањени његова мајка Ана и архиепископ Јоаникије. Црква је посвећена Светој Тројици. Зидана је од 1263. до 1268. године, а касније више пута рушена. Првобитна површина под фрескама је износила 1450 m². Сачувано је 690 m² (Станковић С., 1997). Живопис је био позлаћен. По величини, броју фигура и ликовној вредности се издваја композиција Смрт Богородице, због које су Сопоћани су уврштени у објекте светске културне баштине. То их чини приоритетним међу споменицима културе као туристичким вредностима. Заштитне интервенције су предузете због влаге у зидовима (Павловић Д., 2001). У близини се налази хотел, који доприноси туристичкој афирмацији.

Манастир *Бања код Прибоја* је грађен у XII веку. Овај манастир је од 1219. године био седиште Дабарске епископије, коју је основао Свети Сава. Порушили су га бугумили, а обновио Стефан Дечански 1329/30. године. У XV веку су га уништили Турци, а 1570. године обновио патријарх Макарије Соколовић. Рушен је и обнављан још неколико пута. На јужној страни је капела Успења Богородице. Старе фреске су рађене 1229. године. Преко њих су насликане друге око 1570. године. На западном зиду су фигуре ктитора Стефана Дечанског, његовог сина Душана и дабарског епископа Николе (Милеуснић С., 2002). Поред манастира Бања је Прибојска Бања. Посетиоци ове бање обилазе и манастир, који је неафирмисан у средствима туристичке понуде. На Илиндан сваке године овде се одржава народни сабор, те је тада манастир најпосећенији.

Манастир *Градац* се налази поред реке Брвенице. Задужбина је краљице Јелене Анжујске, жене краља Уроша. Црква Благовести Пресвете Богородице је грађена 1270. године. У архитектури се преплићу готски стил и рашка школа. Мермерни саркофаг је био намењен краљици Јелени. У средишњем делу су фреске са циклусом Великих празника. На јужном зиду је фреска Рођење Христово, на северном Успеније Богородице, на западном Христово распеће и Улазак Христа у Јерусалим. Ктиторкина фигура је у југозападном делу наоса. У источном делу манастира је црква Светог Николе, настала раније него црква Благовести Пресвете Богородице. Западно од цркве Благовести Пресвете Богородице се налазе рушевине трпезарије. Извршена је обнова манастира Градац, који је комплементаран туристичким вредностима у долини Ибра. Један део долине Ибра је назван долином јоргована. Јорговани су засађени по заповести краља Уроша, који је желео да његова будућа супруга Јелена, долазећи у Србију, прође овом долином.

Манастир *Бањска* је у истоименом насељу код Косовске Митровице. Црква Светог архиђакона Стефана је задужбина краља Милутина. Зидана је од 1312. до 1316. године. У њој су сахрањени краљ Милутин и Теодора, мајка цара Душана. Овај манастир је по црквеној хијерархији Србије био на четвртом месту. У XVII веку црква Светог архиђакона Стефана је претворена у џамију. Фреске, рађене на златној подлози, чине куриозитет. Сачуване су у фрагментима.

Високи Дечани се налазе поред реке Пећке Бистрице, близу истоименог насеља. Ктитор манастира је краљ Стефан Дечански. Цркву Христа Пантократора је градио фра Вита из Котора од 1327. до 1335. године. Живописање је почело по завршетку градње храма и трајало до 1350. године. У XVI и XVII веку постојала је преписивачка школа. Црква Христа Пантократора спада у највеће средњовековне српске цркве. Њена дужина је 36 m, ширина 24 m, висина 29 m. Грађена је од мермерних квадара у две боје. Централни део је петобродан. Над бродовима се налази осмострана купола. Фреске су радили најбољи живописци Душановог царства. У олтару су представе Поклоњење Агнецу и Причешће апостола. У наосу су Велики празници, сцене из живота Исуса Христа, Богородице, светог Јована Претече, светог Димитрија и светог Николе. По броју ликова и сцена дечанске фреске су на првом

месту у Србији. У цркви Христа Пантократора се налази више од 1000 фресака, које су добро очуване. Јединствена је и ризница манастира Дечани у којој се налазе иконе рађене од XIV до XIX века, игумански трон из 1335. године, крст цара Душана и крст Стефана Дечанског, збирке рукописа и књиге. Дечани имају неколико испосница. То су: испосница светог краља Стефана Дечанског, испосница свете Јелене, Средња испосница, испосница светог Јефрема и Белајска испосница. Ове испоснице су оштетили Албанци (Милеуснић С., 2002). Манастир Дечани је ове године стављен под заштиту УНЕСКО-а. Политичка ситуација онемогућава посете овом манастиру, иако по бројним критеријумима доминира над осталим манастирима у Србији.

Српско-византијској градитељској школи припадају Грачаница и Пећка патријаршија.

Манастир *Грачаница* је 10 km југоисточно од Приштине. Црква Успења Пресвете Богородице је зидана 1315. године. Њен ктитор је краљ Милутин. Припрата је дозидана у другој половини XIV века. Године 1539. у овом манастиру се налазила штампаруја. Манастир Грачаница је више пута рушен и обнављан. За његове реконструкције су заслужни: патријарх Макарије Соколовић, патријарх Пасије, митрополит Никанор и митрополит Дионисије. Истиче се лепотом архитектуре. Основа цркве је у облику два уписана крста. Поред централне куполе се налазе још четири кубета. На фрескама су приказани Велики празници, Чуда и Страдања Христова. У припрати су портрети краља Милутина, краљице Симониде и краљице Јелене, композиције Страшни суд и Лоза Немањића. Ризница је страдала у пожарима између 1379. и 1383. године.

У манастирском комплексу *Пећке патријаршије*, на изласку Пећке Бистрице из Руговске клисуре, налазе се цркве Светих апостола Петра и Павла, Светог Димитрија, Богородице Одигитрије и Светог Николе. Црква Светих апостола Петра и Павла је живописана 1260. године. Очувани су портрети Стефана Првовенчаног и краља Уроша и композиција Успеније патријарха Јоаникија, изнад његовог саркофага. У овој цркви су сахрањени архиепископи Арсеније и Сава Други. Године 1320. архиепископ Никодим је северно од ове цркве саградио цркву Светог Димитрија, у којој се истичу портрети цара Душана, његовог сина Уроша и патријарха Јоаникија. Десет година касније архиепископ Данило је јужно од цркве Светих апостола изградио цркву Богородице Одигитрије и капелу Свети Никола. Обнављањем Пећке патријаршије, 1557. године, истоимени манастир постаје духовно седиште, са патријархом Макаријем Соколовићем. Ризница манастира Пећка патријаршија више пута је страдала. Сачуване су иконе, звоно, збирка рукописа и богослужбених књига. Од 1924. године, када је у Пећкој патријаршији устоличен први патријарх обновљене Српске патријаршије, овде се устоличавају сви српски патријарси. Манастир Пећка патријаршија је место одакле су Срби под вођствима Арсенија III Чарнојевића и Арсенија IV Шакабенте кренули у велике сеобе. Овде је био културни, верски и политички центар Србије од краја XIII века до 1766. године. Због тога је и туристичка вредност Пећке патријаршије велика.

Градитељство и уметност моравске школе су остварени у Раваници, Љубостињи, Манасији, Каленићу и Прохору Пчињском.

Манастир *Раваница* се налази у насељу Сење, недалеко од Ћуприје. Ова задужбина кнеза Лазара потиче из седамдесетих година XIV века. После погибије кнеза Лазара његове мошти су пренете у манастир Раваницу. Значајна је и преписивачка школа. Највећа разарања су била 1686/87. године. Тада су калуђери понели мошти кнеза Лазара и прикључили се Великој сеоби Срба под Арсенијем Чарнојевићем. Специфичност ове цркве је у томе што има 62 прозора и плитки рељеф око отвора храма, који је оригиналан у уметности православаца. Црква Вазнесења Господњег је живописана од 1385. до 1387. године. Приказани су Исцељење слепог,

Велики празници, Причешће апостола и портрет обновитеља Раванице, јеромонаха Стефана (Милеуснић С., 2002). Историјски значај Раванице условио је и туристичку посећеност, те се Раваница убраја у најпосећеније манастире у Србији.

Неколико километара северно од Трстеника налази се манастир *Љубостиња*, који је грађен по жељи кнегиње Милице. После косовске битке кнегиња Милица се замонашује и у Љубостињи развија културу, уметност, писменост. У овом манастиру је боравила монахиња Јефимија, која спада у прве српске књижевнице. Она је на свили, 1402. године, извезла Похвалу кнезу Лазару. У знак сећања на ову паметну жену, у Трстенику и Љубостињи, се одржава културна манифестација Јефимијини дани. У манастиру Љубостиња се налазе гробови кнегиње Милице и Јефимије (Станковић С., 1997). Црква Успења Богородице зидана је пре косовске битке. Раде Боровић, који је градио ову цркву, уклесао је име у праг улаза у наос. На зидовима су приказан композиције Исцељење одузетог и Васељенски сабор, портрети кнеза Лазара, кнегиње Милице и њихових синова Стефана и Вука (Павловић Д., 2001). Манастир Љубостиња је комплементарна туристичка вредност Врњачкој Бањи, Гочу, Крушевцу и Краљеву.

Манастир *Манасија*, код Деспотовца, је задужбина деспота Стефана Лазаревића и место где је он сахрањен. Назива се и Ресава. По њој је названа преписивачка школа српских књига. Овај манастир је опасан зидом и кулама, којих има једанаест. Црква Свете Тројице је грађена и живописана од 1407. до 1418. године. У припрати је под од разнобојних мермерних плоча. На западном зиду је фигура ктитора, у северној певници свети ратници, изнад врата композиција Рука Господња. Поред цркве Свете Тројице су трпезарија и стари конак. Нови конак и капела Светог деспота Стефана завршени су 1977. године. Десно од главног улаза је још један конак, који је са капелом Крста Господњег обнављан од 1985. до 1989. године (Милеуснић С., 2002). Постоји предлог да се рестаурирају рушевине трпезарије и у њој формирају музејске просторије и концертна сала. Туристичкој афирмацији Манасије доприноси манифестација Дани српског преображења, која се одржава средином августа. Учесници ове манифестације су књижевници, музичари, сликари, позоришни уметници. Куриозитет је венчање већег броја парова у цркви Свете Тројице (Станковић С., 1997).

Каленић се налази код села Опарић у Левчу, југозападно од Јагодине. Црква Вавдења Пресвете Богородице је грађена по жељи Богдана, који је живео на двору деспота Стефана Лазаревића, Богданове супруге Милице и брата Петра. Зидане и живописање цркве је вршено од 1407. до 1413. године. Због турског пустошења монаси су 1788. године пребегли у манастир Ново Хопово. Крајем XVIII века се враћају и обнављају Каленић. Овде су се од 1811. до 1839. године налазиле мошти Стефана Првовенчаног. Црква Вавдења Пресвете Богородице је зидана од камена, опеке и малтера. Рељеф је богато обојен. На фрскама су приказани ктитори, деспот Стефан, сцене из живота Пресвете Богородице, Исуса Христа, Велики празници.

Манастир *Прохор Пчињски* је у долини реке Пчиње, на обронцима планине Козјак, између Врања и Куманова. Првобитни манастир је основао византијски цар Диоген у XI веку. Овај манастир је срушен. На његовим рушевинама је краљ Милутин подигао други манастир. Унутар цркве Светог Прохора Пчињског се налазила капела Свете Богородице. Од цркве која је грађена по жељи краља Милутина сачуван је јужни део олтара у коме су мошти Светог Прохора Пчињског. Ктиторске фигуре су западно од улазних врата. Приказани су људи који обнављају манастир, сцене из живота светог Прохора и цара Диогена, краљ Милутин и Стефан Дечански. У манастиру Прохор Пчињски су постојали преписивачка школа и штампарија. У кули су чуване 33 рукописне књиге. Две књиге су писане на пергаменту, што им даје

изузетну уметничку вредност (Милеуснић С., 2002). Услови боравка у манастирском комплексу су у складу са животом монаха.

Фрушкогорски манастири су били седиште српске писмености, културе, уметности и патриотизма. Саграђено је 35 манастира, сачувано 16. Манастири су грађени од XII до XVI века. Ктитори су били племићи и монаси који су бежећи од Турака дошли на овај простор. Туристички значај је увећан окружењем манастира. Манастир *Беоцин* је од пута Нови Сад–Беоцин удаљен 5 km. Више пута је рушен и обнављан. Године 1697. су га обновили монаси из манастира Рача код Бајине Баште. У архитектури цркве Вазнесења Христовог су примењени елементи српског градитељства и готике. Звоник је барокни. Овде је сахрањен књижевник Јован Грчић Миленко. Повољан саобраћајногеографски положај и очувани објекти утичу на туристичку посећеност. *Велика Ремета* се налази на јужним падинама Фрушке горе, 4 km од старог пута Београд–Нови Сад. По предању манастир је градио краљ Драгутин. Црква је посвећена Светом Димитрију. Године 1739. овде су се од Турака склонили монаси манастира Раковица код Београда. У конаку се налази Музеј српске духовне музике. Лака приступачност, близина Сремских Карловаца и добра очуваност су условили и туристичку посећеност.

Манастир *Гретег*, на јужној страни Фрушке горе, је 10 km удаљен од старог пута Београд–Нови Сад. Подигао га је 1471. године деспот Вук Бранковић за слепог оца Гргура, по коме манастир носи име. Иконостас цркве Светог Николе је осликао Урош Предић. У манастиру постоји музејска поставка названа Ризнице фрушкогорских манастира. Недалеко је гроб књижевника и критичара Илариона Руварца. Удаљеност од саобраћајница отежава његову посећеност. Повољан положај манастира *Ново Хопово*, недалеко од пута Нови Сад–Рума, културно-историјски значај и уметничке вредности, условили су посећеност овог манастира. Задужбина је деспота Ђорђа Бранковића. Црква Светог Николе је зидана крајем XV и у XVI веку. Ново Хопово је било седиште Сремске епископије. Иконостас је осликао Теодор Крачун, један од најпознатијих иконописаца XVIII века. Од 1757. до 1760. године овде је живео Доситеј Обрадовић, коме су посвећене библиотека и манастирска ћелија. Манастир *Врдник* се налази у истоименом насељу, 10 km од пута Нови Сад–Рума. Црква Вазнесења Христовог је грађена крајем XV века. Године 1697. обнављају га монаси манастира Раванице. Они су овде пренели мошти кнеза Лазара. Манастир се назива и Нова Раваница. Комплекс, који је добро посећен, чине црква, конак, зид и капија на источној страни. Манастир *Јазак* је од пута Нови Сад–Рума удаљен 12 km. Манастир је утемељио деспот Јован Бранковић. Црква је посвећена Силаску светог Духа. Представља архитектонски спој моравске школе, барока и исламског градитељства, што је чини посебном. Године 1760. овде су пренете мошти последњег Немањића, цара Уроша. Сачувани су тронове Богородице, цара Уроша и архијерејски (Група аутора, 2002).

На јужној страни Фрушке горе, 5 km западно од старог пута Београд–Нови Сад, налази се манастир *Крушедол*. Црква Благовештења Пресвете Богородице и манастир су грађени од 1509. до 1514. године, по жељи Ангелине и деспота Ђорђа Бранковића. Овде су се налазиле мошти деспота Стефана Бранковића, његове жене Ангелине и сина Ђорђа. Њих су Турци спалили, те је маузолеј породице Бранковић изгубио функцију. Краљ Александар Обреновић је желео да Крушедол буде маузолеј Обреновића, али су радови прекинути после његовог убиства. Овде су сахрањени патријарси Арсеније III и Арсеније IV, митрополити Јован Георгијевић и Петар Јовановић, краљ Милан Обреновић, кнегиња Љубица. Поставка манастира је сиромашнија од првобитне ризнице, јер је велики део црквених предмета опљачкан. Крушедол спада у најпосећеније фрушкогорске манастире. Складну амбијенталну целину чине црква са звоником, конак, зид, економске просторије и парк.

Слика 3. Манастир Круседол, један од најпосећенијих на Фрушкој гори.

У западном делу Фрушке горе се налази манастир *Шишатовац*. Основали су га монаси манастира Жича 1520. године, који су овде пребегли због турског насиља. Црква је посвећена Рођењу Пресвете Богородице. Од 1812. до 1827. године архимандрит овог манастира је био филозоф и песник Лукијан Мушички. Овде су боравили Вук Караџић, Павел Шафарик, Георгије Магарашевић. Иако Шишатовац има велики историјски значај, лоша саобраћајна повезаност чини га слабо посећеним (Група аутора, 2002). Манастир Шишатовац је обновљен, што доприноси повећању његове вредности.

Манастир *Покајницу* код Велике Плана чине црква брвнара Преноса моштију светог Николе, звоник и конак. Црква је грађена 1818. године по жељи Вујице Вулићевића, кнеза Смедеревске нахије. Манастир је добио име по покајању Вујице Вулићевића што је убио кума Карађорђа. Иконостас је радио Константин зограф (Група аутора, 1998). Посећеност Покајнице је добра, поготову у време ђачких екскурзија.

Манастири имају више функција. Преплићу се културна, васпитна, образовна и туристичка функција. Ови сведоци прошлости имају естетски и етички значај. Валоризују се са туристичким вредностима у окружењу, повећавајући укупну вредност простора. Већој туристичкој афирмацији би допринели културно-манифестациони садржаји, којих има у малом броју манастира.

Синан пашина џамија у Призрену је грађена 1615. године. При градњи је коришћен материјал са порушеног манастира Светог арханђела код Призрена. На зиду стоји натпис који у преводу значи да је џамија слична рају. Архитектонски припада класичном стилу османске уметности. Минарет је полигонални.

Џамија султана Мехмеда Фатиха у Приштини, која се зове и *Царска џамија*, саграђена је 1461. године. Грађена је од камених блокова и оскудна у декорацији. Има трем са три преломљена лука и три куполе (Група аутора, 1998). Као и Синан пашина џамија у Призрену туристички није искоришћена.

Историјски споменици културе од изузетног значаја

Пажњу туриста привлаче спомен обележја Текериш, Мачков камен и Ћеле кула. Истичу се јединственошћу и знаменитошћу, што условљава и њихову туристичку вредност.

Спомен костурница у *Текеришу*, на планини Цер, подигнута је у знак сећања на борбу која је вођена између српске и аустроугарске војске од 15. до 19. августа 1914. године. Спомен костурница је подигнута 1928. године. На врху каменог споменика је орао раширених крила који у кљуну држи лаворов венац. Пројектант ове спомен костурнице је архитекта Бојић. На зиду испод споменика су плоче са ликовима војводе Радомира Путника, војводе Степе Степановића и спомен чесма (Група аутора,

1998). Поред спомен костурнице су бисте Степе Степановића, Радомира Путника, Петра Бојовића и Живојина Мишића и музеј посвећен Церској бици. Овај спомен комплекс је најпосећенији у пролеће и јесен, када су ђачке екскурзије најмасовније.

Спомен костурница на *Мачковом камену*, на планини Јагодњи код Крупња, подсећа на борбу вођену у септембру 1914. године између српске и аустроугарске војске. Спомен костурница на Мачковом камену је грађена од 1926. до 1930. године, по пројекту Момира Коруновића. Споменик је од гранита у облику капеле са звоником. У капели је икона Богородице. На капији су две спомен плоче са стиховима Војислава Илића Млађег и натписом „Отаџбина палим херојима 1914–1936” (Група аутора, 1998). Спомен костурница на Мачковом камену је због периферног положаја ретко посећена.

Ђеле кула се налази поред пута од Ниша ка Нишкој Бањи. После битке на Чегру, која се одиграла 31. маја 1809. године, турски заповедник Хуршид паша, је наредио да се сазида кула од 952 лобање српских устаника, предвођених Стеваном Синђелићем. После ослобођења Ниша, 1878. године, над кулом је подигнут кров, а 1892. године капела. На овај начин је кула заштићена (Група аутора, 1998). Ђеле кула је комплементарна туристичка вредност Нишу, Нишкој Бањи и Сићевачкој клисури. Највише је посећена током ђачких екскурзија. Овај јединствен споменик годишње посети више од 80000 људи.

Објекти народног градитељства од изузетног значаја као туристичка вредност

Народна уметност се спонтано развија као део традиционалне духовне културе. Међу објектима народног градитељства у Србији се издвајају Музеј у Сирогојну, као етнографска туристичка вредност и конаци кнегиње Љубице и кнеза Милоша, који спадају у резиденцијалну стамбену архитектуру.

Музеј *Старо село у Сирогојну* је основан 1980. године. У селу Сирогојно, на планини Златибор, на површини од 4,5 хектара, налази се више од 40 објеката. Овде је музеј под отвореним небом у коме се чува материјална култура југозападне Србије. Туристички најатрактивнију целину чине две окућнице са два задружна домаћинства. Другу целину чине дворана у којој се обављају културни садржаји, летња позорница, продавнице производа старих заната, конзерваторска и столарска радионица, етнографски депо, просторије кустоса и управе музеја. Апартаменти за смештај посетилаца налазе се око крчме у којој се обавља пријем гостију, исхрана и дружење. Гости Музеја Старо село у Сирогојну су учесници семинара, летњих школа, научних скупова. Током лета овде се реализују школа старих заната, традиционалне архитектуре и традиционалне обраде вуне. Организован је Међународни музички камп (Златић–Ивковић З., 2000). Музеј у Сирогојну је комплементаран са Златибором, једним од најпосећенијих планинских туристичких центара у Србији.

Конак кнегиње Љубице у Београду, првобитно је замишљен као палата кнеза Милоша, која је требало да укаже на његов друштвени и материјални значај. Конак је грађен под надзором Хаци Николе Живковића, од 1829. до 1830. године. По завршетку градње овде се уселила кнегиња Љубица са децом. Конак је најрепрезентативнији објекат грађанске архитектуре из прве половине XIX века у Београду. Представља спој традиционалног и европског градитељства. Данас се овде налазе неки експонати Музеја града Београда.

Конак кнеза Милоша у Топчидеру грађен је од 1831. до 1833. године. Припада комплексу који је у то време био центар политичког, црквеног и културног живота Србије. Архитектонски је прелаз од балканског ка средњоевропском. Данас се у овој грађевини налази Историјски музеј Србије (Група аутора, 1998).

Амбијенталне целине као споменици културе од изузетног значаја

Стилски дефинисане, архитектонски и уметнички осмишљени простори различитих намена су амбијенталне целине, које имају и туристичке функције.

Простор у коме се налази *Кнез Михаилова улица*, насељен је у XVIII веку, у време када је варош била утврђена Шанцем. Кнез Михаилова улица је трасирана на основу првог регулационог плана Београда који је урадио Емилијан Јосимовић 1867. године. Име добија 1870. године. Архитектонске одлике означавају усвајање европског гратитељства и прекид са балканским наслеђем. Поседује урбанистичке, архитектонске, уметничке, историјске, социолошке и туристичке вредности. Постаје модеран трговачки центар. Кнез Михаилова улица је најсачуванији београдски амбијент. Реконструкција је рађена од 1985. до 1987. године. Туристичка вредност Кнез Михаилове улице је сразмерна њеној намени, индивидуалности и препознативости.

Тешњар је део Ваљева настао на десној обали Колубаре почетком XIX века. Заштићену целину чини око двадесет кућа, које су неизмењене, са занатским радњама и дућанима у приземљу. Ова амбијентална целина има ужу и ширу зону. Ужу ону чини главна улица, ширу млађи објекти, који се настављају на ужу зону. Туристичкој вредности Тешњара доприноси чињеница да је једина од заштићених чаршија у Србији, која је сачувала карактеристике прве половине XIX века.

Изузетан значај има и градско језгро *Сремских Карловаца*. Грађено је од XVIII до почетка XX века. Најдинамичнији развој Сремски Карловци доживљавају после 1713. године када су постали седиште митрополије. Градско језгро је формирано око Трга Бранка Радичевића. Архитектонско-ликовна решења дају овој амбијенталној целини значајно место у култури и историји српског народа. Из наведених карактеристика проистиче и туристичка вредност (Група аутора, 1998). У Градском музеју су археолошка, историјска, етнолошка и уметничка збирка.

Закључак

Презентација споменика културе и уређеност су облици туристичког уобличавања простора на коме се налазе. Туристичка улога споменичког наслеђа захтева његову конзервацију, рестаурацију и реконструкцију. Туристичка валоризација је основа за просторно планирање. У поступку вредновања споменика културе неопходно је анализирати следеће елементе: географски, саобраћајни и туристички положај, историјске, архитектонске и ликовне вредности, реткост, знаменитост, материјалну базу туризма, туристичке вредности у окружењу. Културне, историјске и архитектонске особине најбоље је схватити уз помоћ водича. Успешан је рад туристичке агенције Српске православне цркве „Добročинство“ из Београда. Неопходно је да ова агенција реализује акције у већем броју сакралних објеката. Недостају уређени простори у оквиру споменика где би се туристи могли одморити и уживати у амбијенту. Потребни су паркинзи, санитарни уређаји, угоститељски објекти и смештајни капацитети. Културне манифестације, црквени сабори и славе прилике су за истицање аутентичности, народне традиције и стваралаштва. Због тога им треба придавати шири значај од онога који имају. Туристичке вредности су на сврсисходан начин приказане у Сирогојну, које је редак пример туристичке искоришћености етнографског наслеђа. Класификација туристичких места на градске центре, приморска, бањска, планинска и остала туристичка места искључује споменике културе, те не постоје статистички подаци о броју посетилаца доступни широј јавности. Подаци о броју туриста омогућили би издвајање приоритета и

утврђивање перспективе развоја. Посебну пажњу треба посветити споменицима културе који су уврштени у светску културну баштину. Занемарено је туристичко уређење старог града Раса и Сопoћана. Предност треба дати и оним споменицима културе који су номиновани за листу светске културне баштине: Лепенски вир, Гамзиград, манастир Грачаница, манастир Пећка патријаршија и манастирски комплекс Фрушке горе. Принципи Међународне повеље о културном туризму нису примењени, јер поштовање културног наслеђа није превагнуло над свим другим побудама. Туристичкој валоризацији споменика културе доприноси комплементарност са туристичким вредностима у окружењу. Синтезни приступ проучавању споменика културе и мултидисциплинарност олакшаће њихову презентацију на туристичком тржишту.

Слика 4. Архитектонски украс из манастира Раванице – симбол споменика културе у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Група аутора (1983): **Blago na putevima Jugoslavije**. Jugoslavijapublik, Beograd.
- Група аутора (1998): **Споменичко наслеђе Србије**. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.
- Група аутора (2002): **Kulturna dobra u turističkoj ponudi Vojvodine**. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.
- Златић–Ивковић З., (2000): **Музеј под отвореним небом Старо село у Сирогојну**. Гласник УНЕСКО, број 7–8, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Републике Србије, Београд.
- Јовичић Ж., (1993): **Београд – стварност и визије**. Библиотека града Београда, Београд.
- Милеуснић С., (2002): **Манастири Србије**. Велика илустрована енциклопедија, Православна реч, Нови Сад.
- Милошевић П., (1988): **Сирмијум – панорама панонске престонице**. Сремске новине, Сремска Митровица.
- Павловић Д., (2001): **Наша културна добра и туризам**. Туристичка штампа, Београд.
- Радојчић Н., Васић В., (2003): **Археолошко путовање Бердапом**. Народни музеј, Београд.
- Срејовић Д., (1969): **Лепенски вир**. Српска књижевна задруга, Београд.
- Станковић С., (1997): **Путевима Југославије**. Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.

SANJA ĆIRKOVIĆ

S u m m a r y

CULTURAL MONUMENTS FROM EXCEPTIONAL IMPORTANCE IN SERBIA AS ANTHROPOGENIC TOURIST VALUES

Cultural monuments mark historical past. They are included in anthropogenic tourist values. They present rare copies of creativity and they have exceptional artistic and estetic values. The most numerous group are sacral objects. The largest attention deserve objects assigned in World cultural inheritance – monastery Studenica and monastery Sopoćani with old town Ras. It is necessary to build caterer capacities, parking lots and sanitar devices in encirclement. Manifestations and presentations on domestic and foreign market contribute to cultural affirmation. Tourist valorization is impeded with that there are no evidence about number of visitors. In separating priorities we must consider uniqueness, rarity and fame. That's the reason why Čele kula has tourist importance. Cultural monuments increase stay and serve as complementary tourist values. That's why is necessary synthesis access in their learn and tourist presentation.